

SHAXSLARDA TAJOVUJKORLIK XUSUSIYATLARINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Sultonova Kamolaxon

Кафедра госпитальной и клинической стоматологии
Андижанский Государственный Медицинский Институт
<https://doi.org/10.5281/zenodo.6603637>

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 10-may 2022

Ma'qullandi: 14- may 2022

Chop etildi: 31- may 2022

KALIT SO'ZLAR

shaxs, tajovuzkorlik
omillari, psixologiya,
boshqaruv psixologiyasi,
xarakter, fiziologik omillar

ANNOTATSIYA

Shaxs psixologiyasi murakkab xususiyatga ega bo'lib, uning har bir xususiyatlari individualdir. Ushbu maqolada shaxs va uning asosiy xususiyatlaridan biri bo'lgan shaxsning tajovuzkorlik sifatleri va psixologik xususiyatlari yoritilgan. Shu nuqtai nazardan, shaxsning shakllanishi murakkab jarayon bo'lib, unda bir tomondan, shaxs o'z davrida rivojlangan ijtimoiy faoliyat shakllari va turlarini o'zlashtirib, boshqa odamlar bilan muloqot qilish jarayonida o'zining ichki dunyosini shakllantiradi.

Boshqaruv psixologiyasi nuqtai nazaridan shaxsning temperamenti, xarakteri, qobiliyatlari va yo'nalishi kabi shaxsiy xususiyatlar muhim ahamiyatga ega. Insonning ma'lum bir faoliyat turiga qobiliyati yoki qobiliyatsizligi, uning jamoadagi munosabatlari ko'p jihatdan aqliy xususiyatlarga bog'liq. Bundan, xususan, quyidagi tavsiyalar kelib chiqadi: ish uchun kadrlarni tanlashda menejer tashkilotda kerakli kasbiy rol ni bajarish qobiliyatiga ishonch hosil qilish uchun ma'lum bir nomzodning ruhiy xususiyatlarini hisobga olishi kerak. Xarakter inson temperamenti bilan chambarchas bog'liq, lekin u tomonidan to'liq aniqlanmaydi: temperament faqat xarakterni ifodalashning tashqi shaklida, uning namoyon bo'lishida o'z izini qoldiradi. Bundan tashqari, agar temperament tabiiy, fiziologik omillar bilan belgilansa, u holda xarakter tarbiya

jarayonida shakllanadi. Belgilarning turlari haqida ularning aniqligiga qarab gapirish odatiy holdir. Muayyan xarakter deganda bir yoki bir nechta ustun belgilarga ega bo'lgan belgi tushuniladi. Masalan, Gogolning "Plyushkin" asarida ochko'zlik yaqqol hukmronlik qilgan, qolgan barcha xislatlar unga bo'ysungan. Noaniq belgi bunday aniq dominantga ega emas, turli vaziyatlarda turli xil xususiyatlar birinchi o'ringa chiqadi. Shubhasiz, xodimning jamoada muvaffaqiyatli ishlashi uchun axloqiy fazilatlar - yaxshi niyat, samimiylik va ehtiyotkorlik kabi fazilatlarining mavjudligi alohida ahamiyatga ega. Rahbar uchun qat'iyatlilik, o'zini tuta bilish, chidamlilik kabi kuchli irodali xarakter xususiyatlariga ega bo'lish birinchi o'ringa chiqadi. Ma'lumki, shaxs va uning o'ziga xosligi, individualligi muammosi hozirga qadar umumiy psixologiya, differensial psixologiya, shaxs

psixologiyasi kabi fanlarning bahsbop va qiziqarli mavzusi sifatida ahamiyat kasb etmoqda. Bizningcha, individuallik shaxsning xulq-atvor sifatleri, xarakter sifatleri va ularning dinamikasi, oliy nerv sisitemasi va uning namoyon bo'lish xususiyatlari kabi masalalarni mazmunan ifodalab, shaxsni tadqiq etishning o'ziga xos yondoshuvini nazarda tutadi. Individuallik tushunchasi lotincha so'zdan olingan bo'lib, «individium» ya'ni «bo'linmas» degan ma'noni anglatadi. Individuallik har bir insonning o'ziga xos psixik xususiyatli ko'rinishi bo'lib, u o'zining hayoti va faoliyati davomida shaxsda subyekt sifatida ishtirok etadi va ijtimoiy- tarixiy madaniyatni rivojlantirish uchun xizmat qiladi. U inson psixikasining betakror qobiliyati va ehtiyojining o'sishida bir butunlik va yagonalik jarayonlari orqali aniqlanadi. Faqatgina faoliyat jarayonida u jonli narsalar bilan munosabatga kirishish tufayli shakllanib boradi. Aynan individuallik madaniyatning qaytarilmas ifodalovchisi bo'lib qoladi.[1]

Munosabatga kirishish uchun zarur bo'lgan vositalar qatoriga predmetni, forma (shakl)larni, tilni, bilimni, aqlni va boshqalarni kiritish mumkin. Shaxsning ana shu jihatlari uning individualligini ko'rsatadi. Inson haqidagi ta'limotni boshqa bir manbai boshqa aralash fanlarning yutuqlari edi: bioximiya, psixofiziologiya, sotsialpsixologiya. Bu tadqiqotlarda individuallikning xususiyatlari o'rganilib, boshqa alohida fanlarda bunchalik to'liq yoritilmaydi. Bu tadqiqotlar natijasida yangi tizimli qarash va umumiy nazariya yordamida tartiblararo aloqada har qanday reduksionizmni tushuntirishga yordam berdi.

Misol uchun: differensial psixologiyada, psixofiziologiyada insonning psixik

xususiyatlarini, asab tizimi xususiyatlaridan ajratish yoki sotsial psixologiyada shaxs xususiyatlarini; shaxslararo munosabatlardan ajratish kabilar. Inson individualigiga taalluqli bo'lgan barcha amaliy masalalarni hal qilishda somatik xilma-xillikni nerv fiziologik, umumiy psixologik va sotsial psixologik individual xususiyatlarni va ularning o'zaro bog'liqligini inobatga olish kerak. Insonning yuqori ierarxik darajasi va shaxslararo munosabatlar tipik hamda sotsial - tipik darajalaribor. Sotsial - tipik shaxsiy xususiyatlari va shaxslararo munosabatlar sotsial qonuniyatlar rivojlanishiga asoslanadi. Shaxsning sotsial tiplari va individual integral xarakteristikasining bog'liqligi ikki taraflamadir [2]. Birinchidan shaxsning sotsial tipik xususiyatlari inson faoliyatida integral individuallik orqali amalga oshadi. Uning yaqqol ko'rinishini biz faoliyatdagi individual usulda ko'rishimiz mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, individual usul barcha kerakli darajalardagi individual xususiyatlarga asoslanadi: asab tizimi xususiyatlari, temperament, shaxs xususiyatlari, sotsial status. Shu ma'noda individual uslub individuallikning integral xarakteristikasini tushuntiradi. Individual uslub peshqadam ishchilarda, bilimga chanqoq o'quvchilarda yaxshi ko'rinadi. Faqat aktiv munosabatlar orqali inson faoliyati uslubini yaratadi va shu orqali individullikni integralligini mos kelishi, kelmasligini aniqlaydi. Ikkinchidan individuallik ierarxik darajasi sotsial-tipik sharoitlarsiz vujudga kelmaydi. Bioximik individuallikda qondagi steroidlarni ko'payib ketishi iqtisodiy va siyosiy xayotdagi sotsial - tipik stresli xolatlar bilan bog'liqdir. Shuning uchun individual integrallik xil sotsial tiplarga bog'liqdir.

A.D.Erashenko tadqiqotlarida shaxs xususiyatlari va sotsial status bog'liqligini o'rgangan. Ko'rib chiqilgan faktlardan quyidagicha xulosa chiqarish mumkin.

1) individuallik integral xususiyatlar orasida hamma katta tizimlardagidek matematik tiplar mavjud. 2) Xususiyatlar har xil individual integrallardagi ierarxik darajaga taalluqlidir: a) asab tizimiga (neyrodinamik), b) temperamentga (psixodinamik), v) shaxslikka, g) guruxdagi va kollektivlardagi sotsial muhitga [3].

Ierarxik darajalar ko'pqirralik kriteriyasiga qarabgina emas boshqa kriteriyalarda ham aniqlanadi. Quyi ierarxik darajani biz yuqori daraja qismi qarash mumkin. P.K.Anoxin asab tizimida neyronli darajani, neyronlar populyasiyasi darajasini aniqlagan. Yoki B.G.Ananev fikricha quyi ierarxik daraja yuqorisiga qaraganda genetik yoki funksional taraflama qaralib birlamchi hisoblangan. Individual integral darajadagi biz ajratgan xususiyatni, shaxsning neyrodinamik, psixodinamik xususiyatlari va sotsial statuslari bilan taqqoslab bir-birisiz bo'lmaydi deb aytolmaymiz. Bir darajaga xos xususiyatni boshqa bir daraja xususiyatlaridan chiqarib ololmaymiz. Ko'p ahamiyatli aloqalar natijasida ierarxik darajalarda ma'lum bir ochiqlik va yopiqlik darajasiga erishadi. L.Bertalanfi va R.Eshbi lar aytishicha bunaqa katta tizimlar obyektiv sharoitimiz o'zgaruvchanligini va ko'plab o'zini rivojlantirish va o'zaroboshqarishni ta'minlabberadi. Qaysidir ierarxik darajadagi bir xil xususiyatlar o'zgarib turuvchi aloqa yoki sharoitlardan boshqa darajalar bilan har xil funksiyalarni bajarishi mumkin. Shunday qilib har xil xususiyatlar o'rtasida kompensator munosabatlari o'rnatiladi. Ko'p yillik differensial psixofiziologiya

ishlarida biz insonni asab tizimi tipi xususiyatlari va faoliyatga bo'lgan munosabatida, faoliyatning individual usul tipologiyasiga asosalanadi. Agar inson unchalik effektiv bo'lmagan va uning tipologik xususiyatiga to'g'ri kelmaydigan operatsiyalar tizimini qo'llasa bunda asab tizimi xususiyatini faoliyatga va faoliyat ijobiy munosabatni ta'sirlari orasida kelishmovchilikni yuzaga keltiradi. Asab tizimi faoliyati faoliyatga ijobiy munosabatni amalga oshirishga to'siq bo'lib qoladi. Inson shaxsining psixik rivojlanishi va uning shakllanishi juda murakkab jarayondir. Inson psixologlar ta'kidlaganidek biosotsial mavjudotdir. Shunday ekan differensial psixologiya inson individualligining shakllanishida biologik va ijtimoiy omillarning o'rnini tadqiq etishda psixik rivojlanish sharoitlarini tahlil qilishning ilmiy asoslariga tayanadi. Biologik va ijtimoiy omillar birligi bir tomondan kishining psixik tug'ma ravishda tashkil topgan xususiyatlari masalan, ko'rish yoki eshitish sezgilarining shuningdek oliy nerv tuzilishining o'ziga xosligi, ikkinchi tomondan esa faoliyatning ongli subyekti va ijtimoiy taraqqiyotning faol ishtirokchisi sifatida uning xulq-atvorlarida masalan, axloqiy odatlar, xususiyatlarida namoyon bo'ladi. Individual psixologik xususiyatlarning tarkib topishi va rivojlanishi muammosi o'z mohiyati jihatidan g'oyaviy xarakterga ega. Shu bois bu muammoni xal qilishda psixologiyada bir biriga zid ba'zan esa bir-birini to'ldiruvchi oqimlar yo'nalishlar yuzaga kelgan. Shulardan biri biogenetik konsepsiya bulsa ikkinchisi sotsiogenetik konsepsiya hisoblanadi. Individual psixologik xususiyatlarning tarkib topishini biologik tabiiy tug'ma omillarga bog'lab tushuntiruvchi biogenetik konsepsiya XXI

asrning ikkinchi yarmida maydonga kelgan. Hozirgi kunga qadar ham individual xususiyatlarning tug'ma tabiati haqidagi ta'limot psixologiya maktablari asosini tashkil etmoqda. Boshqaruv psixologiyasi uchun muayyan faoliyat turi uchun qobiliyatlarni shakllantirish muammosi katta qiziqish uyg'otadi. Aksariyat olimlar qobiliyatlarni yaratish orqali rivojlantirish

mumkin deb hisoblashadi shaxsiy sozlash. O'rnatish - shaxsning ma'lum bir xatti-harakatga psixologik moyilligi, uni o'z faoliyatini ma'lum bir tarzda yo'naltirishga undaydi. Ularning o'rganishdagi muvaffaqiyatlari bir xil bo'lishi mumkin, ammo ularning faoliyatining ma'nosi juda boshqacha. Demak, shaxsni xarakterlovchi harakatlarga turtki beruvchi motivlardir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimova V M., Sunnatova R. «Mustaqil fikrlash» o'quv qo'llanmasi bo'yicha mashg'ulotlarni tashkil etish uslubiyoti.-T.: Sharq, 2000-y 16 -b
2. G'oziyev E.G. Umumiy psixologiya. Toshkent. 2007- y,1-2 kitob
3. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya darslik T.: «Fan va texnologiya» 2012 176 b.